

Bibliografie

Johann Gottfried Sommer, **Království české.**

Kraj Boleslavský, Praha 1834.

Str. 331-332.

Označení panství Malá Skála pochází od prof. Tipla, který ji znal z vlastních zkušeností.

Alexander Freimuth, **Faust osmnáctého století.** „Prag“ příloha k „Ost und West.“ („*Praha, „příloha k novinám „Východ a západ.“*“)

Praha 1845.

Str. 49-52.

Freimuth zpravuje: 1) o Kittelových dětech předcítajících z „Pekelných zaříkadel“ a jejich včasné záchraně tím, že otec četl pozpátku zaklínací formulky, čímž přinutil ďábelské opeřence vylétnout ze světnice a sbírat na poli kameny; 2) o jízdě na létajícím plášti z Prahy do Šumberku spolu s jedním známým, který ovšem u Benátek spadl s pláště, protože nedokázal mlčet; 3) o anekdotě s ošuntělým pláštěm; 4) o rčení oblíbeném i v Praze: „Tobě ani Kittel nepomůže!“ 5) historicky o stavbách Kittela, jeho smrti, rozšíření jeho jména atd.

František Alexander Heber, **České hrady, pevnosti a horské zámky.**

Praha 1848.

Str. 262-263 a 256.

Josef Virgil Grohmann, **Pověsti z Čech.**

Nakladatelství J. G. Salve, Praha 1863.

Str. 315-316.

„Kamenná horda u Šumberku“.

Antonín Jäger, **Kroniky obcí Maršovice, Proseč n. N., Nový svět u Jablonce n. N.**

Liberec 1865.

Str. 372-373.

Adolf Benda, **Dějiny města Jablonce a okolí.**

Jablonec nad Nisou 1877.

Str. 482-536.

B. Hüttel, Dr. Kittel v Šumburku.)*

Česká Lípa 1880.

Str. 218-219.

1) Děti zachráněné rozsypaním prosa, které museli havrani sesbírat, zatímco Kittel četl pozpátku v „Pekelných zaříkadlech“. 2) Jiná varianta této pověsti - **čerti** museli z pole sesbírat kameny, které pak Kittel použil na stavbu kostela a svatých schodů. 3) Poslední varianta - černí **ptáci** vylétnuvší z okna pracovny museli posbírat kameny z pole. 4) Let v nůši, již „neslo značné množství černých opeřenců střelbitě vzduchem“ (předmětně jako u Bendy). 5) Let na plášti a spadnutí spolucestujícího u Benátek bez vážnějších následků.

Anton Kiesewetter, Dr. Kittel a pasáček ovcí.)*

Česká Lípa 1881.

Str. 228-230.

Bedřich Mašek, Dr. Kittel, severočeská faustovská legenda.)*

Česká Lípa 1882

Str. 1-28.

A) Historické zprávy. B) Pověsti. 1) Jak doktor Kittel používal moc zlého ducha. 2) Kittelovy lety vzduchem. 3) Kittelovy kouzelné knihy s jednou obměnou. 4) Filipojakubská noc na Šumburku. 5) Díra skrze již smrt neprojde. 6) Uzdravení pomatené mlynářky. 7) Tři mše svaté. 8) Zámečnick z Bratříkova 9) Tajná pracovna. 10) Kittelova smrt a dědictví 11) Kittelův dům.

Josef Bendel, Němci v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

Vídeň 1886.

Str. 264-271.

Adolf Lilie, Politický kraj jablonecký.

Jablonec nad Nisou 1895.

Str. 503-504.

Jak se Kittel upsal ďáblu (podle Maška). Jak Kittel vypátral zloděje (z ústní tradice).

Karl R. Fišer, Zlatá svatba doktora Kittela.)*

Česká Lípa 1910.

Str. 1-12 a 33.

Adolf Klinger a kol., Vlastivědná knížka o Jizersko-ještědském kraji.

Praha 1922, „Rolandova“ pražská nakladatelská společnost s r.o.

Str. 28-31.

Josef Srnovatka (podle povídky „O zázračném doktorovi Kittelovi“ od Josefa (!) Maška).

Otto W. Parkert, **Doktor Kittel v cyklu legend z domova.**

Noviny pro osvětu a vlastivědu, příloha č.II k „Ranním demokratickým listům“ (taktéž v příloze č.12-19).

Jablonec nad Nisou, 1922.

Jak se Kittel upsal ďáblu. Doktor Kittel a smrt. Kittelovy cesty vzduchem. Kittelova „Pekelná zaříkadla“. Černá pracovna. Hrozný (!) nález. Tajemství lesní krčmy. Strašidlo ve mlýně. Dr. Kittel v okruhu přátel. Kittelova záchrana. Jak Dr. Kittel pomohl chudému sedlákovi. Spása v nebi. Kittelův podzim života, odkaz a dědictví.

Ludvík Kotrba, **Sedmikráska.**

Liberec 1890.

Str. 55-63.

Objevuje se zde pojmenování „Dochtor Kittl“.

Josef Wenzel, **Doktor Khüttel, pastýř a zmije.)***

(pokus o rozsáhlejší básně).

Česká Lípa 1920.

Str. 42 a 60-65.

Antonín Klášterský, **Pražské motivy.**

(básně z let 1888 až 1893)

Praha 1893.

Str. 77.

„Pověst o doktorovi Kitlovi“.

)* Ve spolupráci s Nordböhmischen Excursions-Klubs (*Severočeským badatelským spolkem*), fungujícím jako vlastivědný a turistický spolek, který hojně publikoval v letech 1878-1938.

Vznik pověstí o Kittelovi.

Soubor pověstí zachycujících osobnost doktora Kittela vznikl v době, v níž společnost obecně vzato nenahrávala vzniku legend a bájí. Přesto nabyla v 18. a dokonce i v 19. století postava Kittela mýtického ztvárnění věrně zapadajícího do obrazu faustovských pověstí, ve kterých přežil jako zázračný doktor, zatímco se již vzpomínky na skutečného Kittela zcela vytratily.

Šumburk, v současnosti obec Krásná v okrese Jablonec nad Nisou, leží na jižním svahu Černostudničního hřebenu, který tvoří jižní okraj Jizerských hor. Dříve se tu mluvívало převážně německy a jen částečně česky. Několik kilometrů od Šumburku směrem do vnitrozemí se totiž nacházela jazyková hranice, určená poměrem sudetského a českého obyvatelstva na příslušném místě.

Za dob Kittelových ukazoval život obyvatelům této krajiny nepřilíš přívětivou tvář. Zanikly staré sklárny v sousedních osadách Huť a Mšeno nad Nisou, a tak byli místní odkázáni na skrovnou zemědělskou činnost. Dopravu do horských vesnic ztěžovaly špatné cesty a odloučenost tamních obyvatel prohlubovaly ještě kruté zimy. Ačkoli byly nevolnické poměry na Maloskalském panství snesitelnější než na jiných panstvích, byla podřízenost stále dost velká na to, aby zdejší vnímali nevolnictví jako protiklad k dřívějším dobám rozkvětu sklářství. Kittel svou povahou vyčníval z vesnického prostředí a vzbuzoval hlubokou úctu ve všech, kdo ho znali. Pro odtazitého správního úředníka stejně jako pro jakéhokoli poddaného byl Kittel žádaným zachráncem, dobrotivým a nanejvýš ochotným člověkem - snad přímo ztělesněním lidumilnosti. K tomu také přispívala objektivní skutečnost, že Kittel zapomenutou vesnici Šumburk hospodářsky znovu oživil. Proudili za ním z široka daleka stále větší zástupy lidí s přáním se uzdravit, mezi nimiž nebyli výjimkou ani urození cizinci. Šumburk se stal proslulým poutním místem a jeho středobodem byl Kittel.

Smrt tohoto muže místní pocítili jako nenahraditelnou ztrátu, kvůli níž význam Šumburku rychle opět klesl. Teprve poté se mohla představitost lidí na postavě Kittela plně rozvinout. Úpadek vesnice vedl k porovnávání s dřívějšími blahobytnými poměry a každé takové srovnávání se vztahovalo vždy na Kittela. Jeho obraz se vstívil do paměti nově příchozího pokolení. Ovšem v ústní tradici nové generace, které bezprostředně scházelo působení jeho osoby, se postava Kittela díky povolené uzdě fantazie poněkud měnila. Na Kittela se přenesly znaky typické pro faustovské pověsti pramenící buď ze skvostů prastaré lidové ústní tradice, anebo z

vyprávění sklářů, kteří na svých obchodních cestách navštívili německá centra vzdělanosti. Tak se Kittelovi přibájila tajná umění. Není ani divu, když někteří obyvatelé, více či méně pocházející z tradičních sklářských rodin, nahlíželi na alchymii jako na něco reálného. Rovněž jeho lékařské dovednosti se přespříliš vyzdvihovaly nad hranici pozemské skutečnosti.

„Pekelná zaříkadla“ mu měla zpřístupnit všechny skryté síly přírody, díky plášti se mohl stát nezávislým na časoprostoru a čaruplnou rostlinou mohl překonat smrt. Představivost lidu z něj učinila zachránce všech nemocných. Tu a tam se ve vyprávění objevují žertovné rysy, odpovídající národní povaze, a tak můžeme Kittela opět spatřit jako obyčejného člověka, kterého báje zidealizovaly.

Kittel zůstává naprosto nevinný, na jeho mravnosti neulpěla jediná skvrna, i když se zaměříme na jeho neupřímnost v jednání s čertem, který skončil vlastně proradně ošizen. Nepoužívá pekelné síly, aby se dostal k poznání nebo k požitkům, ale zapřahává je do lidumilné služby. Nedělá nic pro svůj vlastní prospěch, tudíž nad ním ďábel nemá žádnou moc a ještě musí sloužit dobru podle toho, jak Kittel píská. Kittel se aktivně účastnil bohoslužeb, postavil kostel, přiměl svého syna ke studiu na faráře a nakonec žil v chudobě. Ani všemi těmito skutky není zcela jasné, zda se mu podařilo si zajistit spásu duše. Zdá se, že tuto Kittelovu snahu inspiroval příběh Goethova Fausta.

Tvorba pověstí předčasně ustala. Jednotlivé části souboru legend nejsou ani vnitřně ani zevně ucelené. Objevují se jako nesouvisející anekdoty. Protože se pověsti dotýkaly celé osobnosti doktora, zůstal Kittel živoucí i nadále. Leskne se v neobyčejném světle jako postava skutečného lidového bájesloví.

Podivuhodné je, že lidová představivost vytvořila ke Kittelovi dvojníka, jehož zosobňoval Andreas Kunze, později zvaný Brechschmied (*Brechšmíd*). (Přezdívka se vztahuje k původnímu kovářskému řemeslu a k lámání kamene.) I on dovedl prý létat na plášti a měl se upsat ďáblu - na rozdíl od Kittela však z naprosto zjištěných důvodů.

Oba dva byli vrstevníci. Andreas Kunze (1700-1766) patřil do rodiny sklářských hutmistrů. Nicméně později postavil bělidlo na několikahektarovém pozemku v Lučanech nad Nisou a obchodoval s upraveným lněným plátnem. V roce 1738 koupil na staré obchodní tepně nedaleko Libné ubytovací hostinec „U zlaté hvězdy“, spolu se stájemí pro 40 koní. Podnikavý Kunze převzal a provozoval hostinskou, pekařskou a řeznickou živnost, ale stále se věnoval především formanství a exportu – kromě pláten vyvážel taktéž kamenářské a bižuterního zboží z Turnovska a Jablonecka. Kunze se dostal svým obchodováním do širokého povědomí a

znal se tak se spoustou lidí. Nakonec zakotvil jako dobrodinec a zakladatel farního obchodu v kostele v Jenišovicích. Spolu s Kittelem patřili mezi nejznámější osobnosti celé krajiny.

Pověsti o Brechschmiedovi se dochovaly v nesrovnatelně větší míře než ty o Kittelovi. Především zásluhou vlastivědného badatele Gustava Leutelta^{*)} a Josefa Meissnera^{**)}, kteří pátrali po všech dostupných zdrojích legend o Brechschmiedovi a zcela se ponořili do svědomitého studia jeho osobnosti. Doktor Kittel a Brechschmied nacházejí později přívrženstvo ve dvou osobnostech objevujících se v krušnohorských legendách. Těmi byli páter Adalbert Hahn z Horní Blatné (1750-1825), kouzelník a „Wettermacher“ (*ten kdo uměl myslet ovlivňovat počasí*), a zázračný doktor Johann Babtista Rölz (1815-1884), „Faust Krušných hor“ z břidlicové chaloupky nedaleko Přebuz. O těchto obou postavách podává vyčerpávající výklad^{***)} Prof. Dr. Johann Endt v jedné ze svých znamenitých studiích, která byla na pultech knihkupectví ihned rozebrána. Také jiný nositel jména Kittel se proslavil jako člověk, jenž umí vládnout nadpřirozenými silami, a sice dvorní rada Dr. Martin Balduin Kittel ze západobavorského města Aschaffenburgu († 1886), lékař, přírodovědec, dějepisec a sběratel pověstí. Jeho vnuk, dvorní rada Dr. J. B. Kittel ve Vircpurku (*Würzburg*), mi o něm (21. 1. 1923) napsal následující: „Podivuhodné je, že můj děd z matčiny strany (má matka byla též nositelkou jména Kittel) dostal mezi obyvateli pověsti zázračného doktora a „Wettermachera“. Těšil se v Aschaffenburgu mimořádnému uznání a dokonce i ulice „Doktora Kittela“ byla pojmenována podle něj“. Je sporné, zda existoval nějaký příbuzenský vztah k rodině Kittelů na Šumberku.

*) Brechschmied, Faust ze stavu řemeslníků.

Horské nakladatelství, almanach XIII, str. 28-32.

***) Jeho článek se měl objevit v novinách Ed. Langerse „Německý národopis z východních Čech“, ale k slíbenému otištění došlo až dlouho po smrti šéfredaktora.

****) Bájky a frašky z Krušnohoří. Kouzelnický páter Hahn, zázračný doktor Rölz a jiní. „Příspěvky k německo-českému národopisu“, sv. X., Praha, 1909.

Soudobé písemné důkazy neposkytují žádné vodítko k utvrzení domněnky, že by už za života Kittela vnímali lidé jeho působení tak, jak se traduje v pověstech. Tedy že by se už tehdy mezi obyvateli šeptalo o jeho spolčení s ďáblem a umění létat na plášti. Současné zdroje naproti tomu nepoukazují ani na jediný jeho tajuplný rys. Jak z nich vyplývá, není žádným vychytralým všemúelem, nýbrž bystrým bezúhonným dovedným doktorem a už od dětství zbožným křesťanem.

Prvním písemným potvrzením, že Kittel ač mrtev žil dál ve vzpomínkách svého okolí, jsme našli v létě roku 1834. „Zde (v Šumberku) stojí kostel svatého Josefa, zřízený v roce 1756 jako veřejná kaple pověstným doktorem Kitem, jehož památka se uchovala mezi lidmi v širokém okolí a který zde vystavěl také honosný dům.“ Tato slova poukazují jedinečně na to, jak hodně se lidová představivost zabývala postavou Kittela.

Mezitím získali v Čechách značný vliv romantičtí spisovatelé. V každém koutu země si vyslechli nejrůznější pověsti a některé z nich básnicky ztvárnili. Pod názvem „Faust osmnáctého století“ zveřejnil Alexander Freimuth v roce 1845 – 62 let po smrti zázračného doktora – první pověsti o Kittelovi, které krátce předtím zaslechl a zaznamenal. Freimuth prohlašuje, že obratem přidá další pověsti dosud kolující v ústní tradici, jen co se dostanou k jeho uším. Mohl tedy sotva sepsat vše, co si tenkrát lidé o Kittelovi povídali.

Podle Freimuthovy představy, odrážející faustovské pověsti, uzavřel Kittel s ďáblem pakt a obdržel „Pekelná zaříkadla“*) i kouzelný plášť. Freimuth se domnívá, že mimo jiné rovněž hrůzu budící výzdoba Kittelovy pracovny, jako lebky, kostry a zvláštní knihy, podnítila lidi k tvorbě legend.

*) „Pekelná zaříkadla“ (Haussen, Úvod do německo-českého národopisu, Praha 1896, str. 89-90) byla rozšířená mezi lidmi a v mnohých spisech jako čarovná kniha. Nakladatelství J. Scheibeho ve Stuttgartu ji v roce 1849 vytisklo pod názvem: „Doktor Johannes Faust's Magia naturalis et innaturalis oder Dreifacher Höllenzwang, letztes Testament und Siegelkunst“ (volný překlad: „Přirozená a nadpřirozená magie doktora Johana Fausta neboli trojí pekelná zaříkadla, poslední vůle a umění pečeti“). Kniha bohatě doplňovala názorné ilustrace, vycházející údajně z drahocenného rukopisu vévodské knihovny v Coburgu. Kromě toho se mi dostaly do rukou i následující dotisky údajně ještě starších kouzelných knih: Ludwig Enprian, „Des Weltweisen Höllenzwang“ („Pekelná zaříkadla mudrců“) zdobená dřevorytinou, Hamburk 1509 a „Der schlüssel vom Zwange der Höllen“ („Klíč k zaříkání pekla“), Frankfurt 1609.

Časopis *Przedak**) zveřejňuje, že pod pseudonymem Alexander Freimuth se neskryval Franz Alexander Heber nýbrž W. Nowotni a že Heber nebo jeho spolupracovník Moritz Lützner opsali ony pověsti (z roku 1845), aniž by uvedly prameny, z nichž čerpali. Mimo jiné Lützner, který mnoho let působil jako vrchní úředník na Malé Skále, tedy v bezprostředním sousedství Šumburku, se pouze zmínil o Kittelovských pověstech ve svém popisu Frýdštejnska (1848).

V Grohmannových *Pověstech z Čech* (1863) se objevuje legenda o předcítání z „Pekelných zaříkadel“ v poněkud odlišném, zato originálním znění Wilhelma Pfeiffra z Jablonce n. N. Kittelovo jméno sice explicitně nezaznělo, ale jeho popis jako „takzvaný zázračný doktor, který vládl „Pekelným zaříkadlům“ a žil v Šumburku u Malé Skály,“ byl naprosto jednoznačný. Závěr báje je více rozveden. Dábelští ptáci se ukryli v hordě kamenů, které museli sesbírat, a na Štědrý večer je házeli po kolemjdoucích. O autentičnosti tohoto znění není pochyb. Jako student gymnázia sepsal Pfeiffer tuto pověst tak, jak se tenkrát v Jablonci vyprávěla.

Sečtělý klasik Antonín Jäger uvedl v roce 1865 ve své „Vesnické kronice“ pověst o čtení z „Pekelných zaříkadel“ s malou obměnou. Havrani se neshromáždili v místnosti, ale na střeše a zatímco Kittel četl pozpátku kouzelná zaklínadla, museli sesbírat na poli korbel prosa, které tam doktor nechal vysypat. Vedle toho uvádí i Freimuthovo známé znění. Rovněž Jäger čerpá z živoucí pokladnice lidové ústní tradice, již pouze příkrášluje svým jinak dokonalým a originálním projevem – v časech žízňě po svobodě a vzdělání – a obohacuje citáty z Fausta jakož i strojenými obraty (děti nešlechtné, dušechtiví démoni podsvětí apod.).

V roce 1877 se objevila publikace „Dějiny města Jablonce a okolí“ od Adolfa Bendy s přílohou „Pověsti a povídky“, které pro sběratele pověstí mohou sloužit podle mého spíše jako příklad špatného zpracování. Samotným duchovním otcem sbírky nebyl Benda nýbrž Anton Kiesewetter, který náměty „sesbíral“, byť se dá ověřit, že „je pouze převzal z „Burgen Böhmens“ (*Hrady Čech*) od A. Hebera.“ Kdežto Benda přispěl pouze tím, že dílo „jazykově upravil, aby se lépe četlo“. Toto velmi příznačné vysvětlení je důležité pro pochopení pracovních postupů obou dvou, ačkoli se od sebe v případě pověstí o Kittelovi vzdalovali jen v nepatrném rozsahu.

Jak Benda tak Kiesewetter podléhali vlivu Heberova romantického zpracování pověstí. Téměř doslova reprodukováné Freimuthovo-Heberovo zpracování bylo však obohaceno novým motivem: „Místo na plášti svedl Kittel létat v nůši, kterou neslo na svých křídlech sedm černých ptáků. Pacient vracející se ze Šumburku si nezvyklého úkazu na nebi všiml a

zastavil se v jednom jabloneckém šenku, kde naslouchajícím hostům vyprávěl, co viděl na vlastní oči.“ Podle způsobu, jakým samotná základní myšlenka působí, se dá usuzovat na subjektivní příspěvek Bendy nebo Kiesewettera. Každopádně je zřejmé, že v roce 1877 ani Benda ani Kiesewetter, kteří bydleli v těsné blízkosti Šumburku, nečerpali z živé ústní tradice, ale spokojili se opisováním Hebera. Nicméně právě tenkrát upíral Kiesewetter pozornost na Kittelovské pověsti, kterými se později nakonec zabýval ještě mnohem více.

*) „Gesch. d. deutschen Zeitschriftenwesen in Böhmen“ (*Historie německého časopisu v Čechách*), Heidelberg 1904, str. 171.

V roce 1881 zveřejnil Vincent Hüttl, tehdy soudní adjunkt v Jablonci, pět pověstí o Kittelovi bez udání zdroje. S výjimkou třetí povídky pocházely všechny z literatury; druhou a čtvrtou upravil jako samostatná díla a první přejal doslovně od Antonína Jägra, avšak bez citátů. Povídky se objevily ve zprávě Severočeského výletního klubu (vlastivědný a turistický spolek), který se již více než 40 let zabýval sbíráním pověstí o Kittelovi a zkoumáním jeho osobnosti, čímž si v tomto směru získal obzvláštních zásluh.

Bez nikterého hlubšího prověřování a bádání sepsal Freimuth do roku 1845 veškeré báje a povídky, které se mu naskytly. Až do Kiesewettera nikdo komplexně neprozkoumal lidovou ústní tradici. Autoři od té doby opisovali buď Freimutha, anebo zaznamenávali to, co se ústně tradovalo v jejich nejbližším okolí, aniž by se namáhali někdejší verzi pověstí přezkoumat u hodnověrných osob. Pověst o „Pekelných zaříkadlech“ byla tenkrát stejně jako dnes nejvíce rozšířená, což dokládají nejrozličnější literární texty. Avšak i později byly učiněny nové lidové nálezy, dokazující jak neúplné byly tištěné pověsti.

Od roku 1877 se Kiesewetter pustil do shromažďování Kittelovských pověstí podle ústní lidové tradice. Vděčíme mu za zprostředkování velmi rozšířených pověstí „O zámečnickovi“, „O mlynářce“ a „O třech mších svatých“, psané vždy prstonárodní mluvou, kromě Maškovy učené reprodukce. Kiesewetter se nezdál být s tímto výsledkem spokojený a pustil se do tvorby další řady pověstí, v nichž sloučil jiné místní náměty legend o doktorovi Kittelovi.

Đábel jako pastýř je jeho výmysl. Náznak toho, že se Kiesewetter zaobíral postavou pastýře, se objevuje v povídce od Bendy (1877) „Đíra, již smrt dovnitř nepronikne“, ke které dodal Kiesewetter námět. Stojí v ní psáno: „Je známo, že za starých dobrých časů mohli pastýři dělati více, než jen jísti chleba krajíce.“ Kiesewetter pátral po vesnickém Mefistovi jako po nerozlučitelném průvodci doktora a dal mu podobu pastýře, který již dlouho zaměstnával jeho představitost. V roce 1881 přidal do svého plánu pověst o zámečnickovi s názvem „Dr. Kittel a pasáček ovcí“. Přesto spoustu doktorových průvodců nakonec ze seznamu vyškrtl – známka spisovatelovy nejistoty. Přeci jen lidová tradice nezná žádného trvalého průvodce Kittela a v jejím pojetí vystupuje doktor všude sám. Ani u pokračovatelů Kiesewettera se neobjevují žádné náznaky.

Pověst „Đíra, již smrt dovnitř nepronikne“ si zasluhuje povšimnutí ještě z jednoho důvodu. Benda ji totiž neuvádí v žádné souvislosti s Kitem, ač tak již (1877) kolovala v lidovém ústním podání. Kiesewetter se tedy nejdříve seznámil s nedostatečnou verzí, avšak později se dozvěděl o pravém znění, které dal v roce 1882 k dispozici Mašek. Když Kiesewetter

zjistil, že uvedená pověst byla na Jablonecku mytologicky spojená s osobou Kittela, zakomponoval věhlasného doktora také do jiných místních pověstí, které s touto postavou neměly původně nic společného. Tak se Kittel objevil například ve „Filipojakubské noci“, která je povídkou na severu Čech zaručeně lidového původu, nebo v „Tajné pracovně“ – v obou případech však jen okrajově zapletený do děje. Proto není divu, že i další báje „Kittelova smrt a pozůstalost“ připomíná v mnohém „Krackonošovu poslední vůli“.

Kiesewetter pokračoval dále v započatém díle a objevoval stále nové části legend, ba i celé pověsti. Z lidové ústní tradice také načerpal např. námět na „Býlí života“ v souvislosti se „Zmijí domácí“. Naproti tomu čistě jeho smyšlenka je obraz zařikávání.

Mašek může být sotva považován za sběratele pověstí, které v roce 1882 zveřejnil pod názvem „Dr. Kittel apod.“, byť sám deklaruje následující: „Kde není tištěných zdrojů jako základu, tam vychází mé vyprávění z pravých (!) lidových pověstí, které ještě v současnosti kolují mezi tamním horským obyvatelstvem a které se dají dokázat. Jmenovitě mě opatroval drahocennými, osobně na příslušných místech získanými příspěvky pan Anton Kiesewetter z Jablonce, postarší ale přesto činorodý muž.“ Při ověření Maškových pověstí vychází ovšem najevo, že většina kopíruje Kiesewettera. Je znám povrchní způsob práce Prof. Maška a je příznačné, že při psaní „Zlaté svatby“ netušil nic o záznamech ani v církevní matrice v Šumburku ani v matrice obce Bzí. Teprve až když se povídka tiskla, upozornil ho na tento zdroj informací někdejší farář Saudek. Mašek si bez pochyby zaslouží úctu za sesbírání legend o Kittelovi a jistě by nebylo správné, kdybychom mu vytykali, že pouze nekriticky přejal pověsti sepsané Kiesewetterem a omezil se na pouhý opis materiálů, které se mu dostaly do ruky, aniž by je ověřoval.

Nemusím se zmiňovat ani o Bendelově reprodukci (1885) Kittelovských pověstí, protože se zakládá na Maškově sbírce. V roce 1922 vydal Otto W. Parkert sborník pověstí o Kittelovi pod názvem „Doktor Kittel v cyklu legend z domova“. Kdo tuto publikaci vzal do ruky s očekáváním nového kritického záznamu ústní lidové tradice, jakým dojmem kniha ostatně působila, ten byl zklamán. Zcela chabá úroveň použitého jazyka se marně snaží vytvořit věrohodný obraz prostonárodnosti. Příliš valnou důvěru nevzbuzují ani nové motivy - „Kittel a smrt“ (v lidové tradici známý jako „Všehosmírce“), „Kittel a uhlíř“, „Kittel pomáhá chudému sedlákovi“ ad. - ani historický úvod, ve kterém autor patrně nachází dostatečné uspokojení, ač k opsaným známým faktům nepřidal nic nového, vlastního.

Zásluha zůstává Josefu Srnowatkovi, který začlenil do německých školních čítanek pověsti o Kittelovi, kam nesporně patří spolu s mnohými jinými lidovými poklady. Jeho originální vyprávění vychází z Maškových textů.

Pověsti o Kittelovi vznikaly rovněž v básnickém zpracování, v němž nejvíce vynikali spisovatelé Kotrba a Wenzel. Oba se ve svých epických básních opírali o sbírku Bedřicha Maška. Kotrba mimoto používal nářečí, které dobře ovládal. Ostatně samotná mluva Kittelovských pověstí je vlastně jedním nářečím. Pověsti jsou v nářečí vymyšlené, v nářečí jsou i ústně tradované. Kdo je tedy chce písemně předat, musí je nejprve z dialektu přeložit. Jako například Antonín Klášterský, jenž do češtiny přeložil „Povídku o kabátu“.

Adolf Lilie si v roce 1907 troufl zdramatizovat námět, ve kterém vzájemně srovnával Fausta s Kittelem. Dílo původně zamýšlel uvést v divadle jako hru u příležitosti otevření Jabloneckého divadla, později svůj návrh předložil i „Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách“, ale po jeho smrti se prozřetelně ztratilo. Jak jsem pochopil z přednášky Lilieho vrstevníka, rovněž spisovatele, jednalo se o nedostatečný dramatický pokus, který nebyl ani hratelný na jevišti ani otisknutelný jako drama.

K. R. Fischer.

Postava zázračného doktora Kittela mě provázela již od ranného dětství. Mnohé pověsti jsem znal z vyprávění mého otce (1813-1882), který se přátelil s Franzem Römischem, pozdějším vlastníkem Kittelova domu „Burku“. Každý rok se scházeli alespoň jednou, na svátek sv. Josefa, a spolu s dalšími hosty si vyprávěli o všem možném. Při studiích na universitě jsem se setkal s profesorem Adolfem Hauffenem, autorem vědecké česko-německé vlastivědy. Jeho vedení mě podnítilo k tomu, abych se od roku 1898 zabýval pověstmi. V rozmezí několika let jsem se věnoval ústní lidové tradici, avšak tenkrát jsem ještě neuměl dostatečně dobře naslouchat. Přehlédl jsem totiž skutečnost, že si lidé v Šumberku vyprávějí pověsti v Maškově znění, popřípadě jejich torza. Jeden musí mít mimořádné štěstí, aby narazil na někoho, jenž dosud nepodlehli vlivu literatury, posílenému ještě školským vzděláním, a nebo na někoho, kdo dokáže rozeznat dějové varianty objevující se v literatuře a v ústní lidové tradici. I přes tyto nesnáze mi tenkrát, a obzvláště v uplynulých několika posledních letech, činilo velkou radost, moci zaznamenávat stále nové a nové autentické náměty pověstí z ústní lidové tradice.

Diskuse, navazující na mou přednášku „Doktor Kittel a cyklus pověstí“, která se konala 31. října roku 1921 v Šumberku, se ukázala jako

kromobyčejně plodná. (Mimo jiné následně vyvolala besedu ve vlastivědném studijním kroužku v Jablonci n. N.) Jednak jsem mohl více rozšířit již známé informace a zároveň jsem získal nový námět na pověst „Zachránce“ a částečně i „Selská hraběnka“. Taktéž další mé přednášky na stejné téma přinesly mnohé objasnění – 12. listopadu roku 1922 v Kokoníně a 25. listopadu t. r. ve Vrkoslavicích.

Pověsti nalezené Kiesewetterem jsem vyloučil. Co reprodukuje, se dochovalo ústní tradicí. Obzvláště bych chtěl ještě podotknout, že povídka „Věhlasný doktor“ vychází z Freimutha a „Ukradené kolo od vozu“ se opírá o ústní tradici a o vlastivědu Jablonce. S námětem „Z kapličky vyroste kostel“ jsem se setkal ve vyprávění rodiny mého přítele Gustava Leutelta. Děkuji také panu Maxovi Hoffmanovi za informace k pověsti „Kohoutí znamení“.

